

ΔΠΣΜ: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ - ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ

ΜΑΘΗΜΑ: Μεταλλαγές των ιδεών για την πόλη στον 20^ο αιώνα

Θέμα: «Πρελούδιο στην «παγκόσμια πόλη»

**Πλαίσιο μιας θεωρητικής συζήτησης για τις μεγάλες πόλεις του
21^{ου} αιώνα»**

Χειμερινό Εξάμηνο 2007-2008

Διδάσκουσες: Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., Βαΐου Ντ.

Σπουδάστρια: Τσάδαρη Σοφία, 1^ο πτυχίο: Αρχιτέκτων Μηχ. ΕΜΠ

1. ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΛΕΓΜΑ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ και η επονομαζόμενη «εποχή της παγκοσμιοποίησης»

Ας ξεκινήσουμε με μια παραδοχή. Ο αναβαθμισμένος ρόλος των πόλεων και η εισαγωγή όρων όπως αυτοί της «παγκόσμιας πόλης», του «ανταγωνισμού των πόλεων» και πολλών αντίστοιχων εισέρχονται δυναμικά στο προσκήνιο σε μια νέα εποχή. Οι απόψεις σε θεωρητικό επίπεδο για τη χρονική απαρχή αυτής της νέας φάσης, καμπής ή και σταδίου του καπιταλισμού μπορεί να μην ταυτίζονται¹, αλλά η συζήτηση από την αυγή της δεκαετίας του '90 και μετά μάλλον εκβιάζεται από την ιστορία να συγκλίνει.

Με τη διάλυση της ΕΣΣΔ, ο Τζ. Μπους ο πρεσβύτερος ανακηρύχθηκε «πλανητάρχης», και η Αμερική βρέθηκε στο απόγειο της ισχύος της[...] Σ' αυτό το ειδυλλιακό σκηνικό ανέτειλε το άστρο της «παγκοσμιοποίησης» (Παπακωνσταντίνου, 2008: σ.227)

Η διαδικασία της οικονομικής διεθνοποίησης του κεφαλαίου είναι η εγγενής του τάση να διευρύνει τη βάση κερδοφορίας και κυριαρχίας του, όπως άλλωστε εγγενής του τάση είναι και η συγκρότηση σε εθνική βάση. Η χρόνια κρίση που εκδηλώθηκε βίαια το 1973 σε συνδυασμό με την εξέλιξη της τεχνολογίας έφερε μια νέα στροφή του κεφαλαίου με κύριο προσανατολισμό την παγκόσμια αγορά. Η παγκοσμιοποίηση, όμως, με την έννοια της ευεργετικής παλίνρροιας που «ανυψώνει όλες τις βάρκες» (Χάρβεϋ Ντ., 2007: σ. 98) ή μιας ομογενοποιητικής τάσης που καταργεί τα εθνικά κράτη ή αποδυναμώνει την πιθανότητα των πολεμικών συγκρούσεων αποτελεί έναν ιδεολογικό μύθο που στην πιο ακραία και αφελή σχηματοποίησή του από τον Friedman μας ενημερώνει πως «δύο χώρες που έχουν McDonald 's δεν πολεμούν μεταξύ τους»(1999).

Μια προσηκτικότερη ανάγνωση αυτής της τάσης αποδεικνύει πως δεν πρόκειται απλώς για μια ποσοτική εξέλιξη της πάγιας τάσης του κεφαλαίου να υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα και να επεκτείνει τη σφαίρα δράσης του. Πρόκειται για μια βαθύτερη διαδικασία που περιλαμβάνει το είδος των εμπορευμάτων που διακινούνται, τις ροές των διεθνών επενδύσεων και αγορών, τον τρόπο συγκρότησης και δράσης των πολυεθνικών εταιριών, την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού, τις αντιπαραθέσεις για τον έλεγχο των αγορών, των πλουτοπαραγωγικών πηγών και των τεχνολογικών καινοτομιών, τη νέα μορφή και παρέμβαση των διεθνών οργανισμών. (Sassen, 2001: ch. 4, 2007: σ. 27.29.43; Λιοδάκης, 2003: σ. 304,

¹ Η περιοδοποίηση του καπιταλισμού, άλλωστε, είναι μια μακρά συζήτηση με μεγάλο θεωρητικό βάθος και υπάρχουν διαφορετικές αντιλήψεις για αυτήν. Οι ασπάζόμενοι μια αλθουσεριανή προσέγγιση, όπως ο Πουλαντζάς (1975: σ. 48) και ο Μηλιός (1997: σ.106 όπως και αλλού), υποστηρίζουν την περιοδοποίηση σε επίπεδο κάθε συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού, αφού εκεί διεξάγεται η ταξική πάλη, ενώ άλλοι θεωρητικοί, όπως οι Fine και Haggis (1979), θεωρούν ότι η περιοδοποίηση οφείλει να αναφέρεται στο συνολικό τρόπο οργάνωσης της παραγωγής.

Παπακωνσταντίνου, 2008: σ. 231-238) Ορισμένα κομβικά χαρακτηριστικά αυτής της τάσης είναι τα παρακάτω:

Η ηγεμονική παρουσία των πολυεθνικών πολυκλαδικών μονοπωλίων (ΠΠΜ), μιας κατηγορίας μονοπωλίων με καινούρια ποιοτικά χαρακτηριστικά, τα οποία υπερβαίνουν την «παραδοσιακή» μορφή της διεθνοποιημένης ή πολυεθνικής επιχείρησης. Τα ΠΠΜ βρίσκονται πλέον στην κορυφή της καπιταλιστικής πυραμίδας και αναδεικνύονται σε ηγεμονική δύναμη. Οι άμεσες επενδύσεις στο εξωτερικό, η πολυκλαδική δράση, οι μετατοπίσεις των κλάδων παραγωγής και ο πλανητικός διασκορπισμός διαφόρων σταδίων της τελευταίας και οι συγχωνεύσεις είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά τους (NAP, 1997: σ.15-16, 96, κ.α.; Λιοδάκης, 2003). Αν προπολεμικά οι πολυεθνικές εταιρείες εξαπλώνονταν μέσω θυγατρικών σε διάφορες χώρες υποδοχής όπου ανέπτυσσαν ένα δικό τους κύκλωμα παραγωγής και αγοράς, τα σύγχρονα ΠΠΜ αναπτύσσουν ενοποιημένα συστήματα έρευνας, σχεδιασμού και πώλησης σε διεθνές επίπεδο. Βέβαια, οι πολυεθνικές αυτές εταιρείες παραμένουν ζωτικά συνδεδεμένες με το εθνικό κράτος από όπου αναδύθηκαν, που τους εξασφαλίζει τους γενικούς όρους αναπαραγωγής τους μέσω των νόμων για εργασιακά, φορολογικά και ασφαλιστικά ζητήματα, για την εξασφάλιση επικερδών συμφωνιών στις χώρες επέκτασης, για μια καλύτερη θέση στον ανταγωνισμό με «ξένες πολυεθνικές»...

Εικ. 1. "Η αγορά του χρυσού"- (product circuits, commodity). Πηγή: gold-10th (V.A.B.)

Η ανισόμετρη ανάπτυξη όχι μόνο δεν υποχωρεί, αλλά εντείνεται. Η απελευθέρωση των αγορών ευνοεί τις κεντρικές καπιταλιστικές χώρες. Η Έλεν Μείκσινς Γουντ σημειώνει πως η παγκοσμιοποίηση είναι καταδικασμένη να επιδιώκει από τη μια την ελεύθερη κίνηση των κεφαλαίων και από την άλλη τον κατακερματισμό μέσω εθνικών κρατών που θα διαιωνίζουν την ανισότητα (E.M.Wood, 2005: σ. 130). Αυτή η ανισομετρία δεν αφορά μόνο τις σχέσεις μεταξύ ξεχωριστών χωρών, αλλά και το ίδιο το εσωτερικό τους - βλ. «κοινωνικό αποκλεισμό»,

τέταρτο κόσμο, ζώνες αποβιομηχάνισης. Ακόμη και η προώθηση των καπιταλιστικών ολοκληρώσεων συχνά εντείνει την ανισομετρία στα έθνη-κράτη.

Οι ενδοκαπιταλιστικοί ανταγωνισμοί αποκτούν έκταση, ένταση, αλλά και βάθος αναδεικνύοντας ότι στο «παγκοσμιοποιημένο» σκηνικό αυτή η λειτουργία υπερνικάει τις τάσεις ρύθμισης. Τις υπερνικάει - σε μικρότερο βέβαια βαθμό - και στο επίπεδο των ολοκληρώσεων γεγονός που τις διαφοροποιεί και από τα εθνικά κράτη όπου η ρύθμιση υπερτερεί του ενδοκαπιταλιστικού ανταγωνισμού.

Σε αυτά τα πλαίσια αποκτούν ιδιαίτερη σημασία μια σειρά από πλευρές. Το διεθνές εμπόριο αναπτύσσεται με πρωτοφανείς ρυθμούς. Πλαί στην εξαγωγή εμπορευμάτων που χαρακτηρίζει τον καπιταλισμό από το στάδιο του ελεύθερου ανταγωνισμού και στην εξαγωγή κεφαλαίου που χαρακτήριζε το μονοπωλιακό στάδιο του καπιταλισμού αναπτύσσεται η εξαγωγή πληροφοριών, επιστημονικών γνώσεων, χρηματοπιστωτικών προϊόντων. Η άρση των προστατευτικών ρυθμίσεων, οι νέες τεχνολογίες της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών, η απελευθέρωση των αγορών και οι ιδιωτικοποιήσεις, η ανάδυση της μεγάλης αγοράς των πρώην «σοσιαλιστικών» χωρών συνέτειναν σε αυτές τις εξελίξεις. Το διεθνές χρηματιστηριακό-πληροφορικό κεφάλαιο αποκτά κυρίαρχη μορφή. Συμπυκνώνεται η σύνδεση χρηματιστηριακού κεφαλαίου - επιστήμης - έρευνας - πληροφορικής. Εντυπωσιακές είναι και οι αλλαγές στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα. Το σύστημα που στηρίχθηκε στη συνθήκη Μπρέτον - Γουντς (1944) κατέρρευσε στις αρχές της δεκαετίας του '70 κάτω από το βάρος των αλλαγών και σε σχέση με όλους τους πυλώνες που το στήριζαν, ενώ αυτό που θα το αντικαθιστούσε δεν ήταν πλήρως διαμορφωμένο. Αυτόν το ρόλο της διαμόρφωσης των «κανόνων του παιχνιδιού» που έχουν ανάγκη τα ΠΠΜ συμπυκνώνουν οι διεθνείς κεφαλαιοκρατικοί μηχανισμοί (ΠΟΕ, ΔΝΤ, ΠΤ, ΟΟΣΑ, ΟΠΕΚ...) διασφαλίζοντας ταυτόχρονα μια μορφή ρυθμιστικής παρέμβασης περιφερειακά και πλανητικά.

Εν τέλει, η διεθνής πλευρά των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων εμφανίζεται σήμερα πιο περίπλοκη παρά ποτέ. Η εθνικότητα των κεφαλαίων δεν προσδιορίζεται πάντα με ευκολία, αφού για παράδειγμα στο γαλλικό χρηματιστήριο το 40% των μετοχών είναι από ξένα κεφάλαια. Τα όρια μεταξύ των ιμπεριαλιστικών κέντρων γίνονται ασαφή, η σχέση εθνικού διεθνικού αλλάζει, οι σφαίρες επιρροής ξαναμοιράζονται, οι συσχετισμοί δύναμης τροποποιούνται, ασύλληπτα ποσά διακινούνται ταχύτατα στις διεθνείς χρηματαγορές, προϊόντα παράγονται τμηματικά σε πολλές χώρες. Η πολυπλοκότητα που αποκτά πλέον η μορφή του διεθνούς «συστήματος» και των διεθνών σχέσεων του κεφαλαίου δημιουργεί την ανάγκη να υπερβούμε βαθύτατα το σχήμα της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας και τους όρους της συζήτησης για την ανάπτυξη και την υπανάπτυξη της δεκαετιών '50 - '60 και τις μονοσήμαντες σχέσεις που τους αποδόθηκαν (NAP, 1997).

Το διεθνές πλέγμα του κεφαλαίου συγκροτείται από ένα σύνολο φορέων, θεσμών, μηχανισμών που διαμορφώνονται κατά βάση σε διεθνές επίπεδο, χωρίς αυτό να συνεπάγεται πως οι εθνικοί καπιταλιστικοί κοινωνικοί σχηματισμοί δε διατηρούν τον πρωταγωνιστικό τους ρόλο· ωστόσο όπως είδαμε δεν είναι τα μόνα «υποκείμενα». Από την άλλη πλευρά αναπτύσσονται εργατικοί αγώνες και κινήματα με πολλές πλευρές - αντιπολεμικά, αντιπαγκοσμιοποίησης, οικολογικά, κατοικίας, γης και στέγης, οικολογικά, εθνικοαπελευθερωτικά και όχι πάντα τόσο διαχωρισμένα - που βάζουν ένα άλλο πρόσημο. Σε τελική ανάλυση, λοιπόν, το διεθνές πλέγμα αυτό δεν είναι ένα «ενιαίο σώμα», αλλά διχάζεται ταξικά. Αν και είναι βαθύτατα ταξικά καθορισμένο το διεθνές πλέγμα του κεφαλαίου επηρεάζεται από την ταξική πάλη και τα ριζοσπαστικά σκιρτήματα των κάτω. Η επίδραση, όμως, αυτή αφορά τη μορφή και τις δευτερεύουσες πλευρές του και όχι το βασικό του χαρακτήρα που είναι βαθιά εκμεταλλευτικός.

Σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο η συζήτηση για τις πόλεις στην αυγή του 21^{ου} αιώνα - ως «το πιο μεγαλειώδες και πιο σύνθετο τέχνημα που έχει δημιουργήσει ο άνθρωπος» (Siebel, 2003: σ. 103) - αποκτά νέες διαστάσεις και πτυχές.

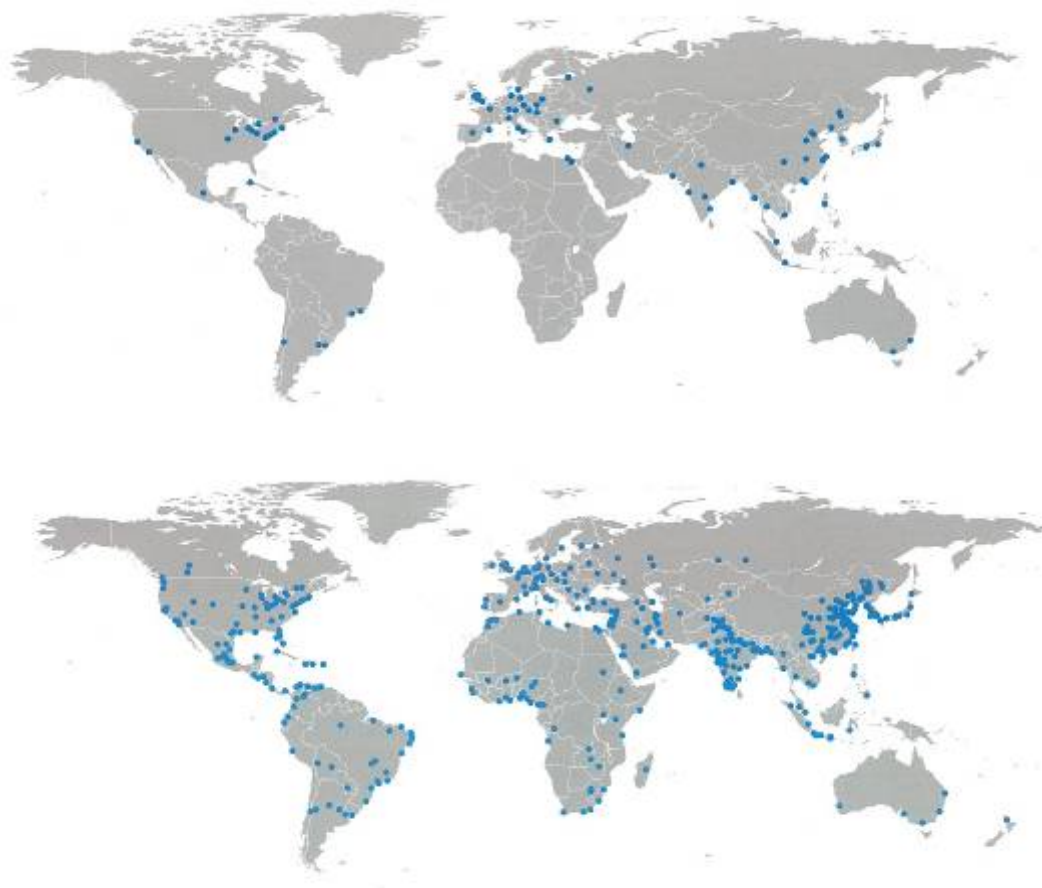
2. ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΩΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΙ ΚΟΜΒΟΙ

2.1 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΧΕΔΟΝ ΑΤΑΚΤΩΣ ΕΡΙΜΜΕΝΑ πλην όμως ενδεικτικά

[Πηγές: 10th Venice Architecture Biennale (V.A.B.) και Tate Modern (T.M.) 2007]

Έναν αιώνα πριν μόλις το 10% του πληθυσμού του πλανήτη ζούσε σε πόλεις. Σήμερα, περισσότερο από το 50% του παγκόσμιου πληθυσμού ζει στις πόλεις και σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη το ποσοστό αυτό θα αγγίξει το 75% το 2050 (T.M., σ. 3).

Υπάρχουν περισσότερες από 20 μεγαπόλεις-περιφέρειες με πληθυσμό άνω των 10.000.000 κατοίκων και σχεδόν 450 με πληθυσμό που υπερβαίνει το 1.000.000 κατοίκους (T.M., σ. 4).

Εικ. 2. επάνω: πόλεις με πληθυσμό άνω του 1.000.000 το 1950, κάτω: πόλεις με πληθυσμό άνω του 1.000.000 το 2000. Πηγή: 10th (V.A.B.)

ΜΕΓΕΘΟΣ - ΤΑΧΥΤΗΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ - ΜΟΡΦΗ - ΠΥΚΝΟΤΗΤΑ - ΠΟΙΚΙΛΟΜΟΡΦΙΑ

- **ΜΕΓΕΘΟΣ:** Το μείζον Τόκιο «φιλοξενεί» περί τα 35.000.000 κατοίκους στην πολυκεντρική περιφέρειά του (V.A.B., σ.241). Το **Μεξικό** (V.A.B., σ.135) περισσότερους από 18.000.000, με την ψαλίδα μεταξύ των εισοδημάτων να παραμένει μεγάλη σε μια πόλη που το πετρέλαιο είναι φθηνότερο από το εμφιαλωμένο νερό (T.M., σ.4). Από τα μέσα της δεκαετίας του '50 ο πληθυσμός πενταπλασιάστηκε (V.A.B., σ.127). Το **Σάο Πάολο** είναι το οικονομικό κέντρο της Βραζιλίας και η μητροπολιτική του περιφέρεια είναι αντίστοιχη του Λος Άντζελες και της Σαγκάης. Η περιφέρειά του είναι διάσπαρτη από favelas (squatter settlements) που γειτνιάζουν με τις περιοχές των πλουσίων. 6.000.000 (V.A.B., σ.105) οχήματα κυκλοφορούν στους δρόμους του, ενώ υπάρχουν τρία διαδρομές (V.A.B., σ.97) από τα εξώτατα προάστια του προς το κέντρο.

Εικ. 3. Favela Paraisópolis (πόλη του Παραδείσου) στο Σάο Πάολο της Βραζιλίας που γειτνιάζει με πισίνα και γήπεδα τένις. Πηγή: 10th (V.A.B.)

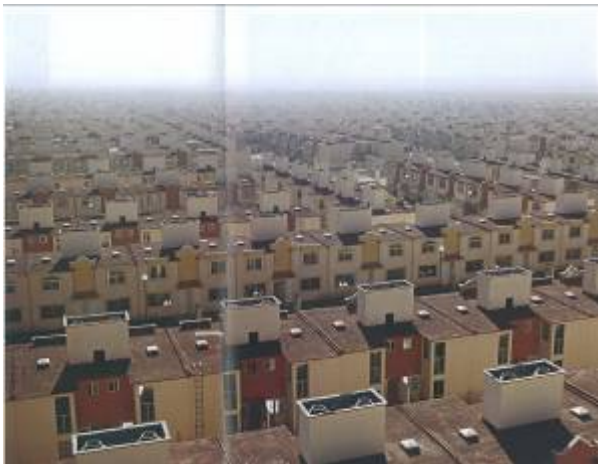
- **ΤΑΧΥΤΗΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ:** Η **Σαγκάη** όντας η 8^η σε ταχύτητα ανάπτυξης πόλη προσθέτει στον πληθυσμό της 29,4 κατοίκους την ώρα (T.M., σ.7). Η μητροπολιτική περιοχή κατοικείται από 18.000.000 ανθρώπους (V.A.B., σ.261). Το 50% του εργατικού δυναμικού εργάζεται στον τομέα των υπηρεσιών και το 36% στη βιομηχανία (ο.π.). Το ένα τέταρτο των μετακινήσεων γίνεται με ΜΜΜ (ο.π.). Το **Κάιρο** έχει πληθυσμό 18.000.000 στην ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή του και ο πληθυσμός του τον τελευταίο αιώνα αυξήθηκε

κατά 890%. Το 56.4% των κατοίκων στεγάζεται σε «αυθαίρετα» (V.A.B., σ.167)- πολλά από τα οποία φτάνουν τους 14 ορόφους (Τ.Μ., σ.7). Η Κωνσταντινούπολη με 10.000.000 κατοίκους (V.A.B., σ.188) προσθέτει 19 κατοίκους την ώρα στον πληθυσμό της (Τ.Μ., σ.7). Τα τελευταία 50 χρόνια ο πληθυσμός της πόλης μεγάλωσε κατά 900% - 27% την τελευταία δεκαετία - και την επόμενη αναμένονται επιπλέον 1.500.000 κάτοικοι (V.A.B., σ.188). Το Λονδίνο ξαναμεγαλώνει από πληθυσμιακή άποψη μετά από χρόνια προσθέτοντας στα 7.500.000 των κατοίκων (V.A.B., σ.219) του 2.3 την ώρα και έχει την 360^η θέση στην παγκόσμια κατάταξη των ταχύτερα αναπτυσσόμενων πόλεων (Τ.Μ. σ.7). Το ΑΕΠ του είναι ισότιμο με αυτό της Ελβετίας (<http://www.pwc.com/extweb/ncpressrelease.nsf/docid/>) και μεγαλύτερο του 1/5 της Ιταλίας (V.A.B., σ.219). Το ύψος του κόστους κατοικίας συνεπάγεται πως τα μισά παιδιά σε κεντρικές περιοχές μεγαλώνουν με εισοδήματα κάτω από τα όρια της φτώχειας (ο.π.). Το 2005 τα διόδια κόστιζαν 8€=12euro (Τ.Μ., σ.7). Το Λος Άντζελες αυξάνεται με 10.1 κατοίκους την ώρα (Τ.Μ., σ.7). Παρόλο που αναπτύσσεται κατά κύριο λόγο οριζόντια με προαστιακού τύπου μονοκατοικίες υπάρχουν κοινότητες στο Νότο που στερούνται ελεύθερου χώρου (V.A.B., σ. 147). Με λεωφορεία κινούνται μόνο οι φτωχοί (V.A.B., σ.138) και η δημόσια συγκοινωνία καλύπτει το 10% των μετακινήσεων (V.A.B., σ.147).

Εικ. 4. κυκλοφοριακός κόμβος στη Σαγκάη 2004. Πηγή: 10th (V.A.B.)

- ΜΟΡΦΗ:** Η **Κωνσταντινούπολη** - η επίσημη πόλη - καλύπτει 1.839m² (V.A.B., σ.188), ελάχιστα περισσότερο από το Λονδίνο αλλά με 30% περισσότερο πληθυσμό (Τ.Μ., σ.8). Ανεπίσημα η πόλη διαχέεται, οι ανάγκες στέγασης της τελευταίας δεκαετίας καλύπτονται από τα *gecekondu* (χτισμένα σε μια νύχτα) χτισμένα στα όρια της πόλης τα οποία και νομιμοποιήθηκαν (V.A.B., σ.188). Στο **Γιοχάνεσμπουργ** των 3.200.000 κατοίκων τα παλιά γκέτο του Απαρτχάιντ Alexandria και Soweto στεγάζουν εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους σε συνθήκες κάτω από κάθε ανεκτό όριο και εν γένει τα σημάδια της κοινωνικής και χωρικής ύπαρξης του απαρτχάιντ σημαδεύουν ακόμη την πόλη (V.A.B., σ.170, 179). Το οικονομικό και εμπορικό κέντρο απομακρύνονται από τον κεντρικό μοντερνιστικό πυρήνα σε «άμορφα» προάστια. Το **Λονδίνο** έχει σχετικά με άλλες παγκόσμιες πόλεις πολύ χαμηλή πυκνότητα δίνοντας πολύ μεγάλα τμήματα γης σε κήπους και πάρκα (V.A.B., σ.219). Τεράστια τμήματα εγκαταλελειμμένης γης λόγω του κλεισίματος του λιμανιού έχουν «αδειάσει» και παρεμβάσεις στρέφονται εκεί, ενώ τα Ολυμπιακά Έργα βρίσκονται σε εξέλιξη σε μια αντίστοιχη τέτοια πρώην βιομηχανική ζώνη.

Εικ. 5.6. αριστερά: περιοχή κατοικίας στην πόλη του Μεξικού, δεξιά: κατοικίες στο Κάιρο. Πηγές: 10th (V.A.B.) και (Μ.Τ.) αντίστοιχα

- ΠΥΚΝΟΤΗΤΑ:** Το **Λονδίνο** με 4.700 κατοίκους ανά Km² (V.A.B., σ.219) διαθέτει 46% ελεύθερους χώρους συμπεριλαμβανομένων των Βασιλικών πάρκων και τα περισσότερα από τα σπίτια του είναι δώροφα και τριώροφα με μικρούς κήπους. Η πράσινη ζώνη (Green Belt) του 1943 επιβεβαιώνεται ως όριο στην αστική ανάπτυξη (Τ.Μ., σ.10). Οι αναδυόμενοι πύργοι στο οικονομικό κέντρο της πόλης εγείρουν μια σειρά από ζητήματα και διαμορφώνουν μια εντελώς διαφορετική κορυφογραμμή. Η **Πόλη του Μεξικού** με 5.800 κατοίκους ανά Km² εντός της «ομοσπονδιακής περιοχής» (federal district) εξαπλώνεται άτακτα στο οροπέδιο μέσω της προαστιακής διάχυσης (V.A.B., σ.135). Το **Κάιρο** με 36.500 κατοίκους ανά Km² εκτείνεται σε μια ακτίνα 100 Km και περιορίζεται

από τις εκτάσεις ερήμου που το περιβάλλουν (V.A.B., σ.167). Η **Βομβάη** με 34.000 κατοίκους ανά Km² έχει επτά φορές την πυκνότητα του Λονδίνου και ο ανοικτός δημόσιος χώρος είναι μόλις το 1% της πόλης (V.A.B., σ.241). Η πλειοψηφία των ανθρώπων πηγαίνει στη δουλειά με τα πόδια, γεγονός που αντανακλά τον ισχυρό δεσμό χώρου εργασίας και παράνομων-άτυπων κατοικιών (ο.π.).

Εικ. 7. Project της ομάδας OMA για την ενοποίηση γειτονιών με ανισότητες στο Ανατολικό/Δυτικό Λονδίνο. Πηγή: 10th (V.A.B.)

- **ΠΟΙΚΙΛΟΜΟΡΦΙΑ:** (σε σχέση με τη διασπορά ηλικιών, εισοδημάτων, επιπέδου μόρφωσης, γηγενής και νεοεισερχόμενους, γκάμα τύπων εργασίας). Στο **Γιοχάνεσμπουργκ** ο πολυεθνικός πληθυσμός μοιράζεται σε 73% Νέγρους Αφρικής, 16% Λευκούς, 6% Μιγάδες και 4% Ινδούς και Ασιάτες (V.A.B., σ.179). Από το 1994 και το τέλος του Απαρτχάιντ η πόλη μεγαλώνει κατά 4% το χρόνο (ο.π.). Ο φυλετικός διαχωρισμός αντανακλάται ακόμη στην κοινωνική γεωγραφία (V.A.B., σ.170). Όπως προαναφέρθηκε το **Λονδίνο** αυξάνεται πληθυσμιακά και το 95% των εισερχόμενων από το 1995 γεννήθηκαν εκτός Μ.Βρετανίας (Τ.Μ., σ.12). Επιπλέον, σχεδόν το 90% του πληθυσμού του Λονδίνου εργάζεται στον τομέα των υπηρεσιών (ο.π.). Ο μισός πληθυσμός του **Λος Άντζελες** είναι ισπανόφωνοι και 10% ασιατικής καταγωγής. Μόνο το 30% αναγνωρίζει τον εαυτό του ως αγγλόφωνο και το 40% γεννήθηκε εκτός ΗΠΑ (V.A.B., σ.147). Μεγαλύτερο ποσοστό από 20% των οικογενειών ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας (ο.π.). Το 66% του πληθυσμού του **Σάο Πάολο** είναι κάτω από 20 ετών (V.A.B., σ.105) και λέγεται πως αυτή η πόλη είναι η μεγαλύτερη ιαπωνική εκτός Ιαπωνίας, η μεγαλύτερη λιβανέζικη εκτός Λιβάνου και η Τρίτη μεγαλύτερη ιταλική πόλη στον κόσμο (ο.π.). Ενώ η φτώχεια, η ανεργία και η εγκληματικότητα αυξάνονται ο εύπορος πληθυσμός έχει στην κατοχή του το μεγαλύτερο στόλο ιδιωτικών ελικοπτέρων στον αναπτυσσόμενο κόσμο (ο.π.). Μετά την κοινωνική «ομογενοποίηση» της μαοϊκής περιόδου η **Σαγκάη** έχει κατοίκους μη Κινέζους σε ποσοστό 0.7% ωστόσο έχει πολλούς εσωτερικούς οικονομικούς μετανάστες από αγροτικές περιοχές και πρώην εκπατρισμένους (Τ.Μ. σ. 13), ενώ το 17% του πληθυσμού είναι άνω των 65 ετών (V.A.B., σ.261).

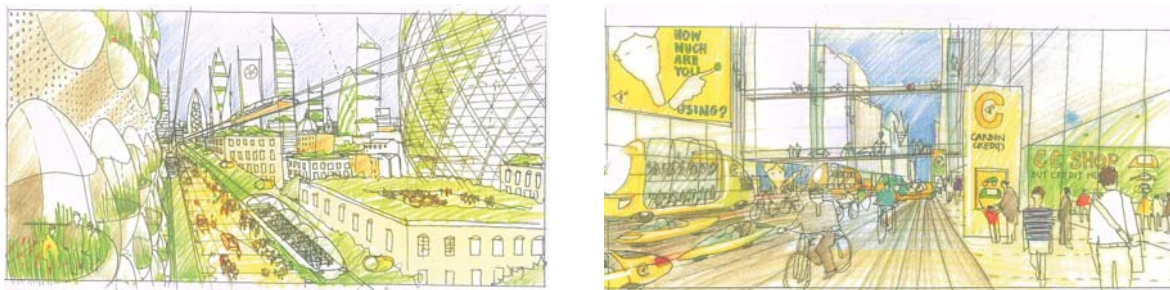
Εικ. 8. ανάπτυξη μεγάλων πόλεων του κόσμου. Πηγή:10th (V.A.B.)

2.2 Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΠΟΛΗΣ

Πέρα από τη μακροχρόνια ιστορία τους ως κέντρα για το διεθνές εμπόριο και τις τραπεζικές εργασίες, αυτές οι πόλεις λειτουργούν τώρα με τέσσερις νέους τρόπους:

1. Ως ιδιαίτερα συγκεντρωμένα σημεία στην οργάνωση της παγκόσμιας οικονομίας
2. Ως θέσεις κλειδιά για τη δημόσια οικονομία και για τις ειδικευμένες εταιρίες υπηρεσιών, οι οποίες έχουν αντικαταστήσει τη βιομηχανία ως κύριοι οικονομικοί τομείς
3. Ως περιοχές της παραγωγής, συμπεριλαμβανομένης της παραγωγής καινοτομιών στις πρωτοπόρες βιομηχανίες
4. Ως αγορές για τα παραχθέντα προϊόντα και τις καινοτομίες

(Sassen, 2001: σ. 3-15)

Εικ. 9. σκίτσα του N Foster. Αριστερά: «αστικές αποκίες», δεξιά: «καλές προθέσεις». Πηγή: 10th (V.A.B.)

Για να καταλάβουμε τη δομή μιας παγκόσμιας πόλης, πρέπει να την αντιληφθούμε ως μέρος όπου συγκεκριμένα είδη εργασίας μπορούν να πραγματοποιηθούν, το οποίο σημαίνει ότι πρέπει να υπερβούμε τη διχοτομία μεταξύ της βιομηχανίας και των υπηρεσιών. Τα προϊόντα που μια τέτοια πόλη παράγει είναι ιδιαίτερα ειδικευμένες υπηρεσίες και οικονομικά αγαθά.

Ενώ, λοιπόν, μερικές μεγάλες πόλεις αναβαθμίζονται, ένας μεγάλος αριθμός άλλων μεγάλων πόλεων έχουν χάσει το ρόλο τους ως κύρια κέντρα εξαγωγής για τη βιομηχανική παραγωγή (Βλέπε το Ντιτρόιτ, το Λίβερπουλ, και το Μάντσεστερ). Η «παγκόσμια γραμμή παραγωγής» - η παραγωγή και η συγκέντρωση των αγαθών από τα εργοστάσια και τις αποθήκες σε όλο τον κόσμο - πραγματοποιείται και δημιουργεί την ανάγκη για την αυξανόμενη συγκέντρωση και πολυπλοκότητα της διαχείρισης και του προγραμματισμού. Η ογκώδης επέκταση των διεθνών οικονομικών συναλλαγών, η ένταξη των χρηματιστηρίων σε ένα παγκόσμιο δίκτυο και η ανάπτυξη στις διεθνείς αγορές για τις παραγωγικές υπηρεσίες έχουν γίνει μέρος της οικονομικής βάσης πολλών μεγάλων πόλεων. Αλλά πόλεις όπως η Νέα Υόρκη, το Λονδίνο, το Παρίσι, η Φρανκφούρτη ή το Hong Kong συγκεντρώνουν ένα δυσανάλογο μερίδιο αυτών, των συναλλαγών και των αγορών. (ο.π.)

Η παγκόσμια πόλη αντιπροσωπεύει μια στρατηγική θέση όπου οι παγκόσμιες διαδικασίες υλοποιούνται στα εθνικά εδάφη και η παγκόσμια δυναμική οργανώνεται μέσω των εθνικών θεσμικών ρυθμίσεων. Αυτό είναι μια ιδιαίτερα εξειδικευμένη και θεσμικά διαφοροποιημένη διαδικασία · μια πολύ διαφορετική διαδικασία από το είδος ομογενοποίησης ή σύγκλισης που βλέπουμε στις καταναλωτικές αγορές και την παγκόσμια βιομηχανία της ψυχαγωγίας.

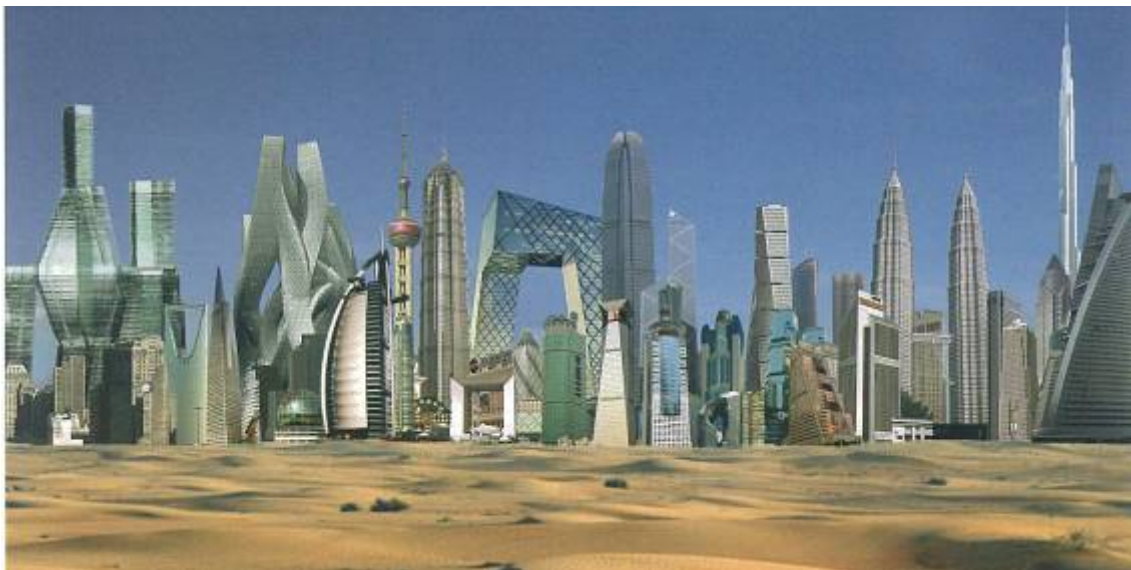
Υπάρχουν δύο εξελίξεις στις παγκόσμιες πόλεις, οι οποίες έχουν συμβάλει στην οικονομική και χωρική πόλωση. Μία είναι η απέραντη υποστήριξη από χαμηλόμισθες εργασίες που απαιτείται από την «εξυγίανση» που φέρνουν τα υψηλά εισοδήματά. Η αύξηση στους αριθμούς ακριβών εστιατορίων, κατοικίας και ξενοδοχείων πολυτέλειας, γαστρονομικών καταστημάτων, boutiques, πλυντηρίων και ειδικών καθαριστών που «διακοσμούν το αστικό τοπίο» επεξηγεί αυτήν την τάση. Επιπλέον, υπάρχει συνεχιζόμενη ανάγκη για χαμηλόμισθες βιομηχανικές υπηρεσίες, ακόμη και σε τομείς όπως παροχή οικονομικών και ειδικευμένων υπηρεσιών. Μια δεύτερη εξέλιξη που έχει φθάσει σε υψηλές αναλογίες είναι αυτό που η Saskia Sassen χαρακτηρίζει υποβιβασμό του τομέα της βιομηχανίας, μια διαδικασία στην οποία το μερίδιο των συνδικαλιστικά οργανωμένων τομέων μικραίνει και οι αμοιβές επιδεινώνονται ενώ τα σκλαβοπάζαρα και η βιομηχανική εργασία πολλαπλασιάζονται. Στις πόλεις όπως η Νέα Υόρκη και το Λονδίνο, η ανάπτυξη ενός «υποβιβασμένου» τομέα βιομηχανίας είναι η ισχυρότερη.

Η επέκταση των χαμηλόμισθων εργασιών ως λειτουργία των τάσεων ανάπτυξης προϋποθέτει μια αναδιοργάνωση της σχέσης κεφαλαίου - εργασίας. Για να το δούμε αυτό, είναι σημαντικό να διακρίνουμε τα χαρακτηριστικά των επαγγελματιών από την τομεακή θέση τους, καθώς οι τεχνολογικά προηγμένοι τομείς της ανάπτυξης μπορούν κάλλιστα να περιλαμβάνουν τις χαμηλόμισθες εργασίες. Επιπλέον, η διάκριση αυτή είναι κρίσιμη: οι τομείς αυτοί του «παρασκηνίου» όπως η «υποβιβασμένη» βιομηχανική παραγωγή ή τα χαμηλόμισθα επαγγέλματα υπηρεσιών είναι σημαντικό μέρος της τάσης για μια ιδιαίτερα αναπτυγμένη οικονομία. Συχνά υποτίθεται ότι οι τομείς αυτοί εκφράζουν τις τάσεις πτώσης. Ομοίως, υπάρχει τάση να υποτεθεί ότι οι προηγμένοι τομείς, όπως οι οικονομικές υπηρεσίες, περιλαμβάνουν τις συνήθως «καλές» υπαλληλικές εργασίες. Στην πραγματικότητα, όμως, περιέχουν έναν σημαντικό αριθμό κακοπληρωμένων θέσεων εργασίας, από τον καθαριστή ως τον υπάλληλο αποθεμάτων.

Αυτή η άποψη της πόλωσης έχει υποστεί κριτική πως υποστηρίζει τη συρρίκνωση των μεσαίων στρωμάτων από τη μία και πως δίνει ιδιαίτερη σημασία στα χαμηλόμισθα με ελαστικά ωράρια επαγγέλματα και όχι στην ανεργία. Όπως η Saskia Sassen υποστηρίζει στην τελευταία έκδοση του βιβλίου της (2001: σ.361-362) το βασικό σημείο σε αυτή τη συζήτηση για την πόλωση δεν είναι μια απλοϊκή διατύπωση που θεωρεί πως η ανισότητα είναι ένα νέο

φαινόμενο που η σαρωτική παγκοσμιοποίηση φέρνει μαζί της εξαφανίζοντας τις μεσαίες τάξεις. Ωστόσο, οι ιδιαίτερες συνέπειες της «παγκοσμιοποίησης» δεν είναι τέτοιες που να ενισχύουν κυρίαρχα την εξάπλωση των μεσαίων στρωμάτων με έναν τρόπο που συναντήσαμε στο φορντισμό. Στη «νέα εποχή» παράγονται και νέες ταξικές διαιρέσεις· χαρακτηριστική είναι για παράδειγμα η «προλεταριοποίηση» της μισθωτής διανοήσης ή αν μη τι άλλο η τάση πόλωσής της προς τα κάτω. Η εργατική βάρδια της εποχής μας δεν είναι τα μπλε κολάρα και το βιομηχανικό προλεταριάτο μόνο, αλλά και μια σειρά εργαζόμενοι της «διανοήσης» που αποκτά νέα χαρακτηριστικά (Sassen, 2001: σ.362; Ρούσης, 2005). Η ενίσχυση του τομέα των υπηρεσιών και ο ψηφιακός κόσμος δεν είναι μια άυλη έννοια, αλλά έχει απτά και υλικά αποτελέσματα στα τμήματα των εργαζομένων.

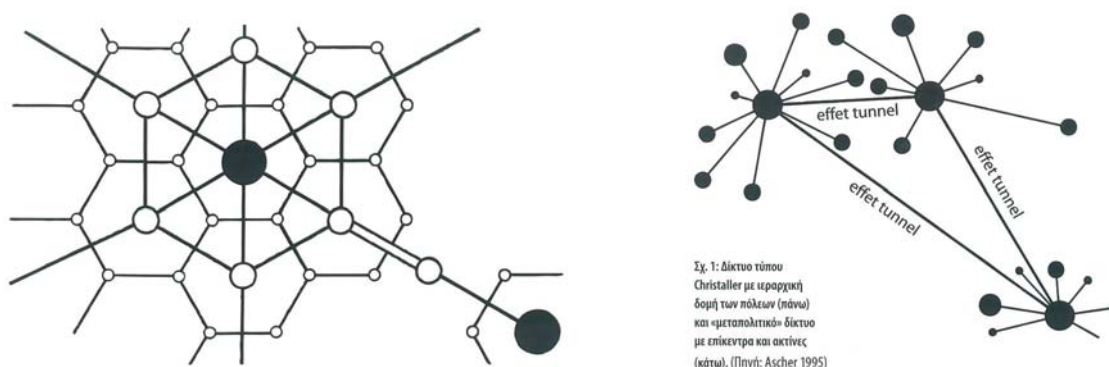
Σε σχέση με το ζήτημα της ανεργίας και της χαμηλόμισθης ελαστικής απασχόλησης ισχύει κατ' αναλογία κάτι αντίστοιχο. Η Sassen εξακολουθεί δικαίως να ιεραρχεί στη θεωρητική της ανάλυση υψηλότερα την τάση αυτή σε σχέση με το φαινόμενο της ανεργίας ως χαρακτηριστικότερη. Αυτή η διαδικασία είναι το διαφορετικό στη σημερινή εποχή και αυτό που κυρίαρχα προωθεί την ανάπτυξη επαγγελματιών εξαιρετικά υψηλόμισθων αφενός και εξαιρετικά χαμηλόμισθων αφετέρου. Σε αυτή τη διαδικασία υπεισέρχεται και μια ακόμη παράμετρος. Αυτή της «άτυπης οικονομίας» στις μεγάλες πόλεις ως τμήμα του ύστερου καπιταλισμού (advanced capitalism) (Sassen 2006: σ. 43; Βαΐου&Χατζημικαήλης, 1995; Βαΐου Μαντουβάλου, Μαυρίδου, 2000 στο «Κοινωνικές Δυναμικές και ανάπτυξη του αστικού χώρου-αναγνώσεις στην Ελληνική Πολεοδομία: σ. 94). Το χαμηλό κόστος και η ευελιξία αυτών των άτυπων διαδικασιών είναι πολύ ελκυστικότερα σε σχέση με τις δυνατότητες της επίσημης απορύθμισης της οικονομίας.

Εικ. 10. Koolhaas, OMA: μπορεί το Ντουμπάι να αποφύγει τον «υπερσχεδιασμό»; Πηγή:10th (V.A.B.)

2.3 ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΥΣΗΣ

Οι παγκόσμιοι οικονομικοί μετασχηματισμοί, των οποίων πλευρές προσεγγίσαμε στις προηγούμενες ενότητες, αλλά και η ανάπτυξη της τεχνολογίας οδηγούν στο μετασχηματισμό της πόλης. Η πληροφορική έκρηξη και οι υψηλής ταχύτητας μεταφορές και τα δίκτυά τους διαμορφώνουν ένα νέο καθεστώς «τεχνητής εγγύτητας» που αντικαθιστά τη «χωρική» εγγύτητα που ιστορικά αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση ανάπτυξης της πόλης και του τόπου (Αίσωπος, 2006 «*Η διάχυτη πόλη*» στο Γοσποδίνη και Μπεριάτος (επιμ.) 2006: σ. 107). Τα διαγράμματα που ακολουθούν εικονογραφούν τρόπον τινά τη χωρική και ιεραρχική κατανομή των πόλεων με βάση τη θεωρία των κεντρικών τόπων του Christaller¹ (1933) αφενός και ενός αστικού συστήματος με επίκεντρα (hubs) και ακτίνες (spokes) αφετέρου, το οποίο και προσιδιάζει στη σημερινή δικτύωση των μητροπόλεων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο (ο.π.).

Εικ. 11. Αριστερά: Δίκτυο τύπου Christaller με ιεραρχική δομή των πόλεων. Δεξιά: «μεταπολιτικό» δίκτυο με επίκεντρα και ακτίνες. Πηγή: Ascher 1995, Αίσωπος 2006

Η «τεχνητή» αυτή εγγύτητα έχει μια σειρά από χωρικά αποτελέσματα στο επίπεδο της πόλης και ιδιαίτερα σε σχέση με τον τρόπο που αυτή αναπτύσσεται. Η πόλη επεκτείνεται πέρα από τα αναγνωρίσιμα ως τώρα όριά της, συνήθως κατά μήκος μεταφορικών (οδικών ή άλλων) αξόνων, καταλαμβάνοντας την αγροτική ή ημι-αγροτική περιφέρεια. Παράγωγες αυτής της διαδικασίας είναι οι γνώριμες - και για την πόλη της Αθήνας - συγκεντρώσεις χαμηλής αστικότητας και κοινωνικότητας. Σε τέτοιου τύπου περιοχές ο δημόσιος χώρος υποτιμάται ή είναι εντελώς ασχεδίαστος, το αυτοκίνητο είναι ο βασικός τρόπος μετακίνησης και η αρχιτεκτονική της κατοικίας στην καλύτερη των περιπτώσεων αδιάφορη.

Υπάρχουν μια σειρά από προσεγγίσεις και αντιλήψεις για τη διάχυτη πόλη που προσεγγίζουν διαφορετικές πτυχές της δομής αυτής. Ο Virilio² (1991) σημειώνει τη νέα

¹ Christaller, W. (1933), *Die zentralen Orte* στο *Suddeuschland*, JenaQ Gustav Fischer, (Μεταφρασμένο (τμήμα), από Charlisle W. Baskin, ως *Central Places in Southern Germany*, Prentice Hall 1996).

² Virilio, P. (1991), "The Overexposed City" στο *The Lost Dimension*, New York: Semiotext(e)

δυσδιάκριτη σχέση μεταξύ πόλης και υπαίθρου που απογυμνώνει την πόλη από την αστικότητα της και από το ρόλο της ως κοινωνικού χώρου συλλογικότητας. Ο Joel Garreau¹ (1991) εισάγει τον όρο *Edge City* στο ομώνυμο βιβλίο του περιγράφοντας την περιφέρεια των μεγάλων αμερικάνικων πόλεων τονίζοντας χαρακτηριστικά πως μια *edge city* «έχει περισσότερες θέσεις εργασίας από ότι δωμάτια». Ο Mike Davis² (1992) στο βιβλίο του *City of Quartz* εστιάζει στη μετάλλαξη ή και κατάργηση της έννοιας του δημόσιου χώρου και στην επίδραση του ρόλου της «ασφάλειας» στην πόλη. Ο François Ascher³ (1995) χρησιμοποιεί τον όρο «μετάπολη» για να περιγράψει αυτή τη νέα μορφή χαλαρής αστικής συγκέντρωσης με κέντρο τη μητρόπολη για τη διαμόρφωση μιας δεξαμενής εργασίας, κατοίκησης και δραστηριοτήτων. (αναφέρονται στο Αίσωπος, 2006 «*Η διάχυτη πόλη*» στο Γοσποδίνη και Μπεριάτος (επιμ.) 2006: σ. 109-110).

Εικ. 12. Τυπικές περιπτώσεις περιοχών αυθαιρέτων. Αριστερά: Κερατέα Αττικής,. Δεξιά: Ηράκλειο Κρήτης (νότια περιοχή). Πηγή: Σερράος και Ιωάννου 2006

Σε σχέση με την αστική διάχυση δίνονται απαντήσεις από τους σχεδιαστές του χώρου από διαφορετικές οπτικές. Υπάρχουν προσεγγίσεις που αναδεικνύουν τη δυναμική αυτής της εξάπλωσης και αντιλαμβάνονται ως πρόκληση αυτήν την κατάσταση αβεβαιότητας που διαμορφώνεται (ο.π.: σ. 114; Μαντουβάλου και Μαυρίδου (χ.χ.έ) «*Αστική Διάχυση - Νέα Πολεοδομία, πρότυπα - εικόνες για τον σχεδιασμό της μητρόπολης και ανάπτυξη του ελληνικού αστικού χώρου*» στο Βαΐου, Μαντουβάλου, Μαυρίδου (χ.χ.έ.): σ. 144). Σύμφωνα με την άποψη του Γιάννη Αίσωπου (2006: σ.114) «η πολεοδομία και η αρχιτεκτονική θα πρέπει να αποδεχτούν την κατάσταση της αβεβαιότητας και της διαρκούς μετάλλαξης ως εννοιολογική βάση και να απορρίψουν την απόλυτη τάξη, τις σταθερές σχηματοποιήσεις και τον καθορισμό ορίων».

¹ Garreau, J. (1991), *Edge City: Life on the New Frontier*, New York: Doubleday

² Davis, M. (1992), *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*, New York: Vintage Books

³ Ascher, F. (1995), *Metapolis ou l' Avenir des Villes*, Paris : Odile Jacob

Στον αντίποδα αυτών των απόψεων η «Νέα Πολεοδομία» στοχεύει σε ένα σφιχτό κανονιστικό πλαίσιο σε αντιστοιχία με το Μοντέρνο Κίνημα, ενσωματώνοντας στοιχεία των κριτικών που διατυπώθηκαν απέναντι σε αυτό. «Αναγνωρίζει και προβάλλει αιτήματα κοινωνικής συνοχής, καθώς και την ανάγκη αναγνώρισης και κατανόησης της «πραγματικότητας» της πόλης στις «καθημερινές» και «άσχημες» εκδοχές της» (Αστική Διάχυση - Νέα Πολεοδομία, πρότυπα - εικόνες για τον σχεδιασμό της μητρόπολης και ανάπτυξη του ελληνικού αστικού χώρου» στο Βαΐου, Μαντουβάλου, Μαυρίδου (χ.χ.έ.): σ. 146). Προβάλλει στο πρότυπό της, μεταξύ άλλων, τη διατήρηση της αγροτικής γης και την προστασία του φυσικού χώρου από την ανεξέλεγκτη εξάπλωση της πόλης, την οργάνωση της ανάπτυξης με πολυσυλλεκτικές και πολυλειτουργικές συμπαγείς γειτονίες, την εξασφάλιση τη κινητικότητας με προνομιακή έμφαση στα δίκτυα κίνησης των πεζών και στα δημόσια ΜΜΜ. (ο.π.).

Με βάση τα παραπάνω προβάλλεται και ο όρος του «Μητροπολιτικού Αρχιπελάγους» (Pranlas-Descours, 2002) που επιχειρεί να συνδέσει την παράλληλη λειτουργία των αντιθετικών οπτικών. Ο όρος δίνει έμφαση στην χωρίς όρια σημερινή ανάπτυξη της πόλης και στη συχνή «ανάδυση» υπερσχεδιασμένων νησίδων με μεγάλη ποικιλία χρήσεων. Αυτή η άποψη νομιμοποιεί εν τέλει μια πολυσυλλεκτική θεωρητική τάση που αναγνωρίζει *de facto* τη συνύπαρξη χωρίς τομές και συγκρούσεις θέτοντας κεντρικά ερωτήματα για το σχεδιασμό και το «πεδίο του συλλογικού» (Βαΐου, Μαντουβάλου, Μαυρίδου ο.π. : σ. 147-148).

Εικ. 13. το κέντρο της ανάπλασης στα docklands, δεσπόζουν οι 3 τραπεζικοί πύργοι. Πηγή: Κανελλοπούλου&Τσάδαρη 2006

Εν κατακλείδι, το ζήτημα της διάχυτης πόλης θέτει μια σειρά από ερωτήματα που παραμένουν ανοικτά και αγγίζουν όχι μόνο το επίπεδο της οργάνωσης του αστικού χώρου, αλλά έχουν οικονομικές και κοινωνικές προεκτάσεις. Οι εκφάνσεις του φαινομένου όπως προσεγγίζονται από τη θεωρητική σκέψη που παραπάνω επισημαίνεται είναι στρατηγικής

σημασίας για την πόλη και την κοινωνία στη μετάβαση προς τον 21^ο αιώνα. Ιδιαίτερα, οι αντιλήψεις της θετικής αξιολόγησης του ζητήματος τροφοδοτούν τη συζήτηση και την αντιπαράθεση γύρω από τη διάχυση που κατά τα άλλα δεν αποτελεί μια ιστορική καινοτομία, παρόλο που εισάγεται με νέους όρους στη νέα οικονομική και τεχνολογική εποχή μας.

2.4 ΟΙ ΑΝΑΠΛΑΣΕΙΣ: Πέντε κομβικά ζητήματα

- Gentrification ή αλλιώς «εξευγενισμός»

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα σε σχέση με τις χωρικές αναδιατάξεις σε κεντρικές περιοχές των πόλεων είναι αυτό των κοινωνικών αποτελεσμάτων που αυτές επιφέρουν. Ένα φαινόμενο που εμφανίζεται στο σύνολο σχεδόν των αναπλάσεων είναι αυτό της σταδιακής απομάκρυνσης του ντόπιου πληθυσμού (*gentrification*) και της εγκατάστασης ανώτερων εισοδηματικά τάξεων σε αυτές. Αυτή η διαδικασία προκύπτει κυρίως λόγω της αύξησης στην αξία της γης. Οι ντόπιοι συνήθως αδυνατούν να αντεπεξέλθουν στις νέες τιμές και αναζητούν τη μεταφορά σε διαφορετικά τμήματα της πόλης (Κανελλοπούλου και Τσάδαρη, 2006: σ.67-69).

- Η σχέση κράτους και αγοράς

Η τάση για το ρόλο του κράτους και εν γένει της δημόσιας επένδυσης είναι πλέον να υποστηρίζει τις υποδομές δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την ιδιωτική πρωτοβουλία. Επί της ουσίας, η κρατική επένδυση διαμορφώνει τις βάσεις και λειτουργεί ως μοχλός της ανάπτυξης την οποία ολοκληρώνουν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις. Για να μπορέσει το δημόσιο να λειτουργήσει ως μοχλός ανάπτυξης (*levering*) χρειάζονται και νέοι φορείς διαχείρισης, για τους οποίους, ωστόσο, είναι ζήτημα το ποιον θα υπηρετούν και τι χώρο (και για ποιους) - σε τελική ανάλυση - θα δημιουργούν (ο.π.: σ.64).

- Η βιωσιμότητα και η μίξη των χρήσεων

Σε μια περίοδο που η πολεοδομική συζήτηση έχει ξεπεράσει τη λογική του *zoning*, οι σύγχρονες αναπλάσεις στο επίπεδο της στοχοθεσίας υποστηρίζουν τη μίξη των χρήσεων ως προϋπόθεση για τη δημιουργία «βιώσιμων» πόλεων. Θεωρώντας πως η μίξη των χρήσεων ενισχύει έναν χαρακτήρα πόλης πιο προσιτό και στους ίδιους του κατοίκους της, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι μια τέτοια στοχοθεσία επιλέγεται πρωτίστως για να υπηρετήσει την οικονομική ανάπτυξη. Στο καπιταλιστικό σύστημα «βιώσιμη» δε

μπορεί παρά να θεωρείται μια πόλη βιώσιμη για το κεφάλαιο, παρότι ο όρος εισήχθη με μία έμφαση στην οικολογία. Με αυτήν την έννοια η μίξη των χρήσεων σε κάθε ανάπτυξη σίγουρα αποσκοπεί στο να είναι ανταποδοτική είτε έμμεσα είτε άμεσα (ο.π: σ.65).

- Ο δημόσιος χώρος

Οι σφαίρες του δημόσιου και του ιδιωτικού, πολύ δε περισσότερο το μοίρασμα ανάμεσά τους είναι ό,τι εν πολλοίς χαρακτηρίζει τον αστικό τρόπο ζωής. (Siebel, 2003: σ.87-97). Η επέκταση των ιδιωτικοποιημένων χώρων, αλλά και των λειτουργιών του δημόσιου χώρου θολώνουν αυτήν ακριβώς τη διάκριση. Μέσω αυτής της διαδικασίας, αλλά και με την αναβάθμιση του ρόλου της «ασφάλειας» που ενισχύει τη διάκριση ασφαλούς και επικίνδυνου χώρου ως βασική, τροποποιείται η κοινωνική δομή της πόλης. Τα ανώτερα και μεσαία στρώματα θα μπορούσε κανείς σε μια ακραία διατύπωση να πει πως αυτονομούνται σταδιακά σε μια δικιά τους σφαίρα ιδιωτικοποιημένων δημόσιων και ημιδημόσιων χώρων. Τέτοιοι είναι οι gated communities όπου ιδιωτικοποιείται και ο ημιδημόσιος χώρος ως η μετάβαση από την κατοικία, στη γειτονιά και τελικά στην πόλη. Τέτοιοι χώροι είναι πολύ περισσότερο τα τεράστια κλίμακας εμπορικά κέντρα και κέντρα αναψυχής. Κι όταν ακόμη αυτή διάκριση δε είναι τόσο κραυγαλέα έχουμε τη δημιουργία ελεγχόμενων δημόσιων ζωνών όπου τάχα εμφανίζονται και οι πιο σκοτεινές πλευρές του άστεως ως πρόσχημα για την ποικιλομορφία.

- Η «καλή πόλη»

Όλα τα παραπάνω τροφοδοτούν εν τέλει ένα κεντρικό ερώτημα σε σχέση με την δημιουργία μιας «καλής πόλης». Θα παραθέσουμε εδώ αυτούσια την άποψη του Walter Siebel που με καινοφανή μαεστρία αποδίδει την πεμπτουςία της πόλης και της γοητείας της, που είναι οι ίδιες οι αντιφάσεις της.

Η καλή πόλη είναι μια ουτοπία[...] Η πολεοδομία χρησιμοποιούσε πάντοτε απλουστευτικές συλλήψεις που επέμφοντο την πραγματικότητα για αυτά που είχε κατά περίπτωση παραμελήσει. Το λιθόκτιστο Βερολίνο το επέμφοντο για το φως, τον αέρα και τον ήλιο που στερείτο, στοιχεία που τα είχε μια καθαρά διαρθρωμένη και αραιοκτισμένη πόλη, ενώ αυτή την πόλη την μέμφονται για τον αστικό χαρακτήρα που δεν έχει η ίδια και που έχει το λιθόκτιστο Βερολίνο. Αλλά η πραγματικότητα διαφεύγει τέτοιων απλοϊκών συλλήψεων.

[...] Οι άνθρωποι έχουν πραγματικά αντιφατικές προσδοκίες από την πόλη. [...] Αν αυτό ισχύει δεν μπορεί να υπάρξει μια ελεύθερη αντιφάσεων εικόνα της καλής

πόλης.[...] Η καλή πόλη υφίσταται στη διελκυστίνδα των αντιθέσεών της: ανάμεσα στην τάξη και το χάος, ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό,[...] ανάμεσα στην αποξένωση και την ταύτιση, ανάμεσα στη ζούγκλα και τη γειτονιά. Η Άγια Ιερουσαλήμ και η πόρνη Βαβυλώνα είναι τα αρχέτυπα του άστεως. Η καλή πόλη πρέπει να διατηρεί την ανάμνηση και από τις δύο, και από την Ιερουσαλήμ και από τη Βαβυλώνα. (Siebel, 2003: σ. 103-105)

Εικ. 14. επάνω αριστερά: άτυπη αγορά στο Μεξικό, επάνω δεξιά: άτυπη αγορά στο Ανατολικό Λονδίνο, κάτω: στο μετρό του Τόκιο. Πηγή:10th (V.A.B.)

3. αντί επιλόγου - Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΜΙΑΣ ΝΕΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

Η ελληνική πόλη - με την Αθήνα σχεδόν αρχετυπικό παράδειγμα (Σερράος και Ιωάννου «Μετασχηματισμοί της ελληνικής πόλης-επιπτώσεις στην εικόνα του αστικού τοπίου» στο Γοσποδίνη και Μπεριάτος 2006: σ.129) - δε μένει απαθής σε σχέση με όλα όσα στα πλαίσια αυτής της εργασίας αναφέρθηκαν. Διατηρώντας μιας σειρά από ιδιομορφίες σε σχέση με την ιστορική της εξέλιξη, στην αυγή του 21^{ου} αιώνα αναπτύσσεται με βάση και νέα δεδομένα. Οι παράγοντες που την επηρεάζουν είναι ως εκ τούτου τόσο ενδογενείς όσο και εξωγενείς.

Από τις πρώτες επιλογές της Οθωνικής περιόδου (Μαντουβάλου 1986, «ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Αθήνας 1830-1940» στο Βαΐου, Μαντουβάλου, Μαυρίδου (χ.χ.έ.):

σ.1-26) έως κυρίως τη μεταπολεμική αστικοποίηση από τη δεκαετία του '50 έως τα μέσα της δεκαετίας του '80 μια σειρά από σημαντικές παράμετροι καθόρισαν τη φυσιογνωμία της πόλης. Η κυριαρχία της ατομικής ιδιοκτησίας ή και μικροϊδιοκτησίας, οι τεράστιες ανάγκες για στέγαση της αστικοποιούμενης Αθήνας του '50' και του '60, η ενεργοποίηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας μέσω της «αυθαίρετης δόμησης» και της «αντιπαροχής», η ανάδειξη του κατασκευαστικού κλάδου ως βασικής οικονομικής δραστηριότητας διαμόρφωσαν το πλαίσιο ανάπτυξης της πόλης (ο.π. Σερράος και Ιωάννου, 2006: σ.129). Το «μωσαϊκό αποσπασματικών υποσυνόλων» (ο.π. σ. 130), η στενότητα του δημόσιου χώρου και η ασχεδίαστη επέκταση είναι μερικά από τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής πόλης και αποτελούν τα χωρικά αποτελέσματα των επιδιώξεων για τη μεγιστοποίηση της γαιοπροσόδου και την αναγωγή της ιδιόκτητης κατοικίας σε ισχυρό κοινωνικό πρότυπο (Μαντουβάλου, 1995). Παρά τα νέα δεδομένα, που παρακάτω θα θίξουμε, δεν αναιρείται το γεγονός πως σε γενικές γραμμές η Αθήνα φέρει ακόμη τα στοιχεία αυτά της πολεοδομικής ιστορικής της εξέλιξης.

Η ευρύτερη συζήτηση σε θεωρητικό, αλλά και πρακτικό, επίπεδο που διεξάγεται διεθνώς σε συνδυασμό με τα νέα οικονομικά δεδομένα συνθέτουν μια διαφορετική τάση. Η καθιέρωση διατυπώσεων όπως ο «ανταγωνισμός των πόλεων» εμπεδώνει επί της ουσίας τη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση που θεωρεί ότι η προσέλκυση και ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων, χώρων και επενδύσεων επισύρει και την ανάπτυξη συνολικά και αποτελεί το στόχο των παρεμβάσεων στην πόλη. Οι ευρωπαϊκές εμπειρίες της τελευταίας εικοσαετίας όπως π.χ. αυτή των «αναπλάσεων στα αστικά κενά» συγκροτεί ένα νέο «παράδειγμα» και είτε οφθαλμοφανώς είτε έμμεσα δημιουργεί πρότυπα που σταδιακά δίνουν δείγματα γραφής και στην ελληνική πόλη. Από την άλλη πλευρά, είναι χαρακτηριστικό ότι στη συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για τους ανθρώπινους οικισμούς (Habitat II) που συνήλθε στην Κων/πολη 3-14 Ιουνίου 1996 (Binde,2003: σ.111) συνιστάται στα Κράτη να μην καταλύουν πρακτικές (έστω και αν θεωρούνται παράνομες ή ημιπαράνομες) που έχουν εξασφαλίσει στέγαση ή απασχόληση και εισόδημα σε ομάδες του πληθυσμού, αν δεν έχουν εξασφαλίσει μηχανισμούς και χρηματοδότηση για την αποκατάσταση αυτών των ομάδων.

Βέβαια, οι διεθνείς τάσεις βρίσκουν και ντόπιο έδαφος για να στηριχθούν. Σε οικονομικό επίπεδο έχουμε την ανάδυση νέων επιχειρηματικών σχημάτων, όπως είναι οι συγχωνεύσεις των κατασκευαστικών εταιρειών και η δραστηριοποίηση των τραπεζών στον τομέα της ανάπτυξης και αξιοποίησης της ακίνητης περιουσίας (property development). Στο επίπεδο της δημόσιας διοίκησης και εν γένει σε σχέση με το ζήτημα της σχέσης κράτους και αγοράς έχουμε επίσης νέα δεδομένα όπως τις ΣΔΙΤ και τη συστηματική προσπάθεια αξιοποίησης και εκμετάλλευσης της ακίνητης περιουσίας του Δημοσίου (OTEstate, ETA A.E., ΓΑΙΟΣΕ), που εκτός των άλλων αφορούν και μεγάλες ιδιοκτησίες γης. Η Ολυμπιάδα του 2004 και τα έργα υποδομής πριν και μετά από αυτήν (κυρίως Αττική Οδός, Αεροδρόμιο, Μετρό και

προαστιακός, αλλά και μια σειρά από άλλα) διαμορφώνουν ένα διαφορετικό πλαίσιο για την κατανομή των χρήσεων και εισάγουν σε μεγαλύτερο βαθμό το ιδιωτικό κεφάλαιο στο παιχνίδι της κατανομής (Μαντουβάλου και Μπαλλά 2003 « Μεταλλαγές στο σύστημα Γης και Οικοδομής και διακυβεύματα του σχεδιασμού στην Ελλάδα σήμερα» στο Βαΐου, Μαντουβάλου, Μαυρίδου (χ.χ.έ.): σ.129-136).

Όλα αυτά τα δεδομένα συνυφασμένα με τις διεθνείς τάσεις διαμορφώνουν ένα νέο πεδίο. Τα διακυβεύματα που σχετίζονται με αυτήν την προβληματική εκτείνονται σε θεωρητικό επίπεδο, σε κάθε περίπτωση μπορούν να ιδωθούν από διαφορετικές οπτικές και κυρίως γίνονται απτά με την ανάδειξη παρεμβάσεων σε νευραλγικά σημεία του λεκανοπεδίου της Αττικής. Τα περιβαλλοντικά ζητήματα ιδιαίτερα μετά από τις τεράστιες καταστροφές του περασμένου καλοκαιριού, τα παραδείγματα ανάδειξης του «πολιτισμού» ως κομβική παράμετρο της διαμόρφωσης του «προφίλ» της πόλης και ως προϊόντος κατανάλωσης, η μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα εισαγωγής μεταναστών ταυτόχρονα με τον Ευρωπαϊκό ρόλο της ως μιας από τις πύλες εισόδου της Δύσης στα Βαλκάνια έρχονται να συμπληρώσουν το παζλ των δεδομένων.

Σε αυτά τα πλαίσια το μέλλον της Δραπετσώνας, του Ελληνικού, του Ελαιώνα αναζητούν προοπτική. Η ενοποίηση των Αρχαιολογικών χώρων, η ανάδειξη των περιοχών του Ψειρή, του Γκαζιού, του Μεταξουργείου σε περιοχές αναψυχής ή πολιτισμού και η «βιομηχανία της κουλτούρας» των τεράστιων εμπορικών κέντρων φέρνουν τα ζητήματα του πολιτισμού, της κουλτούρας και του δημόσιου χώρου της πόλης στο επίκεντρο. Η Αττική οδός με ό,τι σάρωσε στο πέρασμά της και η αστική ανάπτυξη στα Μεσόγεια αναδεικνύουν τα ερωτήματα σε σχέση με την αστική διάχυση και την κατοίκηση. Ετούτα τα παραδείγματα μαζί με όσα δεν αναφέρονται - στο σύνολό τους και όχι τόσο δομικά διαχωρισμένα - εγείρουν ερωτήματα ανοικτά για τη μετάλλαξη της ελληνικής πόλης που ακόμη και αν προς το παρόν επιδερμικά - και όχι δομικά μετασχηματίζεται (ο.π. Σερράος και Ιωάννου, 2006: σ.143) - βρίσκεται σε ένα νέο μεταίχμιο αντίστοιχο με αυτό των διακυβευμάτων της Οθωνικής περιόδου ή της δεκαετίας του '50 (ο.π. Μαντουβάλου και Μπαλλά, 2003: σ. 129).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A) ελληνική

1. Βαΐου Ντ., Μαντουβάλου Μ. & Μαυρίδου Μ. (χ.χ.έ), *Κοινωνικές δυναμικές και ανάπτυξη του αστικού χώρου Αναγνώσεις στην ελληνική πολεοδομία*, Αθήνα: ΕΜΠ
2. Βαΐου Ντ. & Χατζημικαλάκης Κ. (1990), στο Γεωργούλης Δ. επιμ. (1995), *Κείμενα στη θεωρία και στην εφαρμογή του πολεοδομικού και του χωροταξικού σχεδιασμού*, Αθήνα: Παπαζήση
3. Γοσποδίνη Α. & Μπεριάτος Η. επιμ. (2006), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, Αθήνα: Κριτική
4. Γουντ Ε. Μ., (1998), *Η δημοκρατία ενάντια στον καπιταλισμό*, Αθήνα: Στάχυ
5. Εμμανουήλ Α. (1978), *Η Άνιση Ανταλλαγή*, Αθήνα: Παπαζήση
6. Κανελλοπούλου Δ. και Τσάδαρη Σ. (2006), *Προβληματική των αναπλάσεων στις σύγχρονες ευρωπαϊκές μητροπόλεις -Το παράδειγμα των Docklands στον Τάμεση και της Rive Gauche στο Σηκουάνα*, Αθήνα: χωρίς εκδότη, εργασία για το μάθημα της διάλεξης του ΕΜΠ
7. Καζάκος, Π. (Ανατύπωση 2006), *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά*, Αθήνα: Πατάκη
8. Λέφας Π., Siebel W. & Binde J. (2003), *Αύριο, οι πόλεις*, Αθήνα: Πλέθρον
9. Lefebvre H. 1977, *Δικαίωμα στην πόλη*, Αθήνα: Παπαζήση
10. Λιοδάκης Γ. (2003), στο Κόλλιας Χ., Ναξάκης Χ. & Χλέτσος Μ. επιμ. 2003, *Μύθοι και πραγματικότητα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Πατάκη
11. Μαντουβάλου Μ. (1995), «*Αστική γαιοπρόσοδος, τιμές γης και διαδικασίες ανάπτυξης του αστικού χώρου II. Προβληματική για την ανάλυση του χώρου στην Ελλάδα*», στο Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα: ΕΚΚΕ σ. 53-80
12. Μηλιός Γ. (1997), *Θεωρίες για τον παγκόσμιο καπιταλισμό*, Αθήνα: Κριτική
13. ΝΑΡ, (1997), *Για την αντικαπιταλιστική πάλη και την κομμουνιστική απελευθέρωση*, Αθήνα: έκδοση του Νέου Αριστερού Ρεύματος
14. Παπακωνσταντίνου Π. (2008), *Το χρυσό παραπέτασμα*, Αθήνα: Λιβάνη
15. Ρούσης Γ. (2005), *Σύγχρονη Επαναστατική Διανόηση*, Αθήνα: Γκοβόστης
16. Tate Modern (2007), *Global Cities 20 June-27 August 2007*, London: χ.ε.
17. Χάρβεϋ Ντ. (2007), *Νεοφιλελευθερισμός, Ιστορία και Παρόν*, Αθήνα: Καστανιώτης
18. 10th Venice Architecture Biennale (2006), *Cities. Architecture and Society*, Venezia: Fondazione La Biennale

B) ξένη

19. Ascher F., (2004), *Les Nouveaux Principes de L' Urbanism*, France: l' AUBE
20. Friedman T. (1999), *The Lexus and the Olive tree*, New York: Farrar, Straus and Giroux Publishers
21. Fine, B. & Harris, L. (1979), *Reading Capital*, New York: Columbia University Press
22. Pranas-Descour J. P., (2002), *Territoires partages - l' archipel metropolitain*, Paris: Pavillon De L' Arsenal
23. Poulantzas, N. (1975), *Classes in Contemporary Capitalism*, London: New Left Books
24. Wood E.M. (2005), *Empire of Capital*, London: Verso
25. Sassen S. ²(2001), *The Global City*, New Jersey: Princeton University Press
26. Sassen, S. (2006) "Why cities matter", στο 10th Venice Architecture Biennale (2006), *Cities. Architecture and Society*, Venezia: Fondazione La Biennale σσ 26-51

Γ) Internet

27. ([http://www.pwc.com/ extweb/ncpressrelease.nsf/docid/](http://www.pwc.com/extweb/ncpressrelease.nsf/docid/))